

Мурзабекова Ж.Т.

**ЫҢГАЙЛУУ АЙЛАНА-ЧӨЙРӨГӨ
БОЛГОН АДАМДЫН ЖАНА ЖАРАНДЫН УКУКТАРЫНЫН
ТЕОРИЯЛЫК-УКУКТУК АСПЕКТИЛЕРИ**

Мурзабекова Ж.Т.

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПРАВ
ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА НА БЛАГОПРИЯТНУЮ
ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ**

J.T. Murzabekova

**THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS
OF THE RIGHTS OF MAN AND OF THE CITIZEN ON
FAVORABLE ENVIRONMENT**

УДК: 338.45: 332.7

Адамдын айлана-чөйрөгө кызуу аралашуусу экологиялык жана биологиялык мааниде кайтарылгыс кесепеттерди жаратчу өзгөрүүлөрдү киргизүүдө. Адам табияттын бир бөлүгү болуп туруп, аны курчап турган дүйнөгө күчтүү жана чоң таасирин тийгизет, анын натыйжасы экологиялык таңсыздык болуп эсептелет. Айлана-чөйрөнү сактоо – коомдогу мамлекеттик бийликтин максатына жана ордуна жараша коомдун жана табияттын өз ара аракеттенүү чөйрөсүн жөнгө салган мамлекет үчүн да, адам үчүн да абсолюттук зарылчылык. Ошондуктан коомдун экологиялык коопсуздугун камсыз кылуу азыркы күндүн маанилүү маселеси болуп эсептелет. Ушуга байланыштуу, өмүргө, ден-соолукка ыңгайлуу айлана-чөйрөгө болгон адамдын укугун теориялык-укуктук изилдөө өтө маанилүү болуп эсептелет. Сунушталган макалада өмүргө, ден-соолукка ыңгайлуу айлана-чөйрөгө болгон укуктун тиешелүүлүгү, мааниси талданат, мындай укукту ишке ашырууга, аны камсыз кылууга байланышкан көйгөйлөр каралат. Адамдын негизги экологиялык укуктарын карап жатып, автор Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 48-беренесине айлана-чөйрөнүн абалы жөнүндө туура маалыматтарга болгон укукту толуктоо катары киргизүүнү сунуштайт.

Негизги сөздөр: Кыргыз Республикасынын Конституциясы, ыңгайлуу айлана-чөйрөгө болгон укук, экологиялык коопсуздук, экологиялык мыйзамдар, ыңгайлуу айлана-чөйрө, жашоого укук, ден-соолукка укук, туура экологиялык маалыматка укук.

Растущее вмешательство человека в окружающую среду вносит подчас такие изменения, которые могут привести к необратимым последствиям в экологическом и биологическом смысле. Человек, будучи частью природы, оказывает на весь окружающий его мир мощное и растущее влияние, результатом чего и является экологический кризис. Сохранение окружающей среды – это абсолютная жизненная необходимость, как для человека, так и для государства, осуществляющего регулирование в сфере взаимодействия общества и природы в силу места и цели государственной власти в обществе. Поэтому важнейшей задачей сегодняшнего дня является обеспечение экологической безопасности общества. В этой связи важным является исследование теоретико-правовых аспектов права человека на благоприятную для жизни и здоровья окружающую среду. В представленной статье анализируются понятие, значение права на благоприятную для жизни и здоровья окружающую среду, рассматриваются проблемы,

связанные с реализацией такого права, гарантии его обеспечения. Рассматривая основные экологические права человека во взаимосвязи, автор приходит к выводу о необходимости дополнения ст. 48 Конституции Кыргызской Республики правом на достоверную информацию о состоянии окружающей среды.

Ключевые слова: Конституция Кыргызской Республики, право на благоприятную окружающую среду, экологическая безопасность, экологическое законодательство, благоприятная окружающая среда, право на жизнь, право на здоровье, право на достоверную экологическую информацию.

The growing human intervention in the environment sometimes makes changes that can lead to irreversible consequences in the ecological and biological sense. Man, being part of nature, has a powerful and growing influence on the whole world around him, and the result is an environmental crisis. The preservation of the environment is an absolute necessity of life, both for a person and for the state, which regulates the interaction of society and nature due to the place and purpose of state power in society. Therefore, the most important task today is to ensure the environmental safety of society. In this regard, it is important to study the theoretical and legal aspects of the human right to a healthy environment. The article analyzes the concept, meaning of the right to a favorable environment for life and health, considers the problems associated with the implementation of such a right, guarantees of its provision. Considering the basic ecological human rights in interrelation, the author comes to a conclusion about necessity of addition of article. 48 of the Constitution of the Kyrgyz Republic the right to reliable information on the state of the environment.

Key words: the Constitution of the Kyrgyz Republic, the right to a favorable environment, environmental safety, environmental legislation, a favorable environment, the right to life, the right to health, the right to reliable environmental information.

Биз азыркы учурда адам менен айлана-чөйрөнүн өз ара мамилелерин алмаштырган драммалык окуялардын күбөсү болуп турабыз. Адам курчап турган табиятка өзүнүн таасирин абдан күчөттү. Мындай абалга илимий-техникалык прогресс, калктын санынын жана табиятка болгон керектөөчүлүк мамилелердин өсүшү түрткү болду. Акыркы жылдардагы окуялар адам менен жаратылыштын ортосундагы өз ара байланыштын мүнөзү өзгөргөндүгүн тастыктап

турат. Анын натыйжасында бардык тирүү жандык, анын ичинде адамзаты өзү да мындай мамилелердин өзгөрүүлөрдүн кесепетин көрүп жатат. Адамдын сууга, абага, күнгө болгон муктаждыгы дагы бир жолу адамзатынын жаратылышка көз каранды экендигин далилдеп турат.

Ата-мекендик укук коргоо кыймылында адамдын жана жарандын экологиялык укук көйгөйлөрү маани-маңыздуу катары каралбайт. А бул болсо, адамдын жана жарандын экологиялык чөйрөдөгү укуктарынын бузулушунун кесепети орчунду болуп турган учурдагы абал. Айлана-чөйрөнү булгоонун натыйжасында дүйнө жүзүндө жыл сайын ондогон миң адам каза табат, анадан көбү ден соолугунан да ажырайт. Кыргызстандын аймагында тоо кен өндүрүшүнүн уулуу жана радиоактивдүү калдыгын камтыган 92 объект жайгашкан. Азыркы учурда Кыргыз Республикасынын өзгөчө кырдаал министрлигинин өндүрүшүндө 33 калдык сактоочу жай жана калдыктарынын жалпы көлөмү 11,9 млн метр куб болгон 25 тоо таштандылары бар. Анын ичинен 6,2 млн метр кубу – радиоактивдүү, 5,7 млн метр кубу – уулуу калдыктар. Абдан кооптуулары Майлуу-Сууда (23 калдык сактоочу жай жана 23 тоо таштандылары), Миң-Кушта (4 калдык сактоочу жай жана 4 тоо таштандылары), Каджы-Сайда (1 калдык сактоочу жай) жайгашкан [1].

Калдыктарды сактоочу жайлардын жарымынан көбү калты конуштарга жакын жайгашкан, дээрлик көбү дарыяларга жакын орун алган. Мындай калктуу конуштардын элдеринин ден соолугуна жана өмүрүнө терс таасирин тийгизет. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 48-беренесиндеги “Ар ким өмүрү жана ден соолугу үчүн ыңгайлуу болгон экологиялык чөйрөгө укуктуу” деген конституциялык укук, бул учурда, ишке ашырылбаганы көрүнүп турат. Ыңгайлуу экологиялык чөйрөгө болгон укук – эл аралык жана мамлекеттик стандарттарга жооп берген, дени сак жаратылыш чөйрөсүндө жашоого реалдуу мүмкүнчүлүктөрдү түзүүнү, антропогендик мүнөздөгү курчап турган айлана-чөйрөгө терс таасирин тийгизүүдөн коргоону билдириш керек. Бул болсо, адамдын жашоосу менен иш-аракетинин негизин козгогон, негизги, табигый жана ажырагыс укуктарынын бири.

Элдердин ыңгайлуу экологиялык чөйрөгө болгон укуктары башаатын адамдын укуктарын, эркиндиктерин коргоону жана сыйлоону үндөгөн эл аралык укуктук актылардан алат. Бул Адам укуктарынын жалпы декларациясы, анын 3-беренесинде Ар бир адам жашоого укуктуу деп жатып, “адамдын жана анын үй-бүлөсүнүн ден соолугун жана бакубат жашоосун кармап тургандай ... жашоо денгээлине” укугу бар экенин белгилейт [2].

Жарандык жана саясий укуктар жөнүндөгү эл аралык пакт адамдын ажырагыс укуктарынын бирине жашоо укугун киргизет (6-бер.) [3], ал эми, экономикалык, маданий жана социалдык укуктар жөнүндөгү эл аралык пакт ар ким татыктуу жашоо денгээлине жана түздөн-түз жашоо шартын жакшыртканга укуктуу деп жарыялайт [4]. Мунун негизинде, ыңгайлуу айлана-чөйрө – жашоонун милдеттүү шарты

болгондуктан, жашоого, татыктуу жашоо денгээлине болгон укук, ыңгайлуу айлана-чөйрөгө болгон укукту божомолдойт десек болот. Ыңгайлуу айлана-чөйрөгө болгон укук алгач 1972-жылы кабыл алынган адамды курчап турган чөйрөнүн көйгөйлөрү жөнүндөгү БУУнун Декларациясында бекитилген [5, 48-б.]. Айлана-чөйрөгө болгон укукту Декларация, татыктуу жана өнүккөн жашоону жүргүзгөнгө шарт түзгөн, адамдын нормалдуу өмүр сүрүүсүн камсыз кылган жана интеллектуалдык, руханий, адеп-ахлактык жана социалдык өнүгүүсүнө мүмкүнчүлүк түзгөн айлана-чөйрөнүн абалын айтат [5, 49-б.].

Адам укуктарынын жаңы муунуна таандык болгон табигый, ажырагыс укуктары катары адамдын ыңгайлуу айлана-чөйрөдө жашоо укугун конституциялык жактан таануу [6] кийинки кадамы катары аны кепилдеп жана юридикалык коргоо ыкмаларын жана усулдарын бекитүү зарыл.

Демек, мыйзам чыгаруучунун ишмердүүлүгүнүн негизги принциби болуп кийинкилер эсептелиниши керек: адамдын өмүрүн жана ден соолугун коргоо артыкчылыгы, жашоого, эмгекке жана элдин эс алуусуна ыңгайлуу экологиялык шарттарды камсыздоо.

Ыңгайлуу айлана-чөйрөгө болгон укукту бузуу жашоого болгон укукту, эмгек эркиндигин жана башка бир ирээт конституциялык укуктарынын жана эркиндиктеринин бузулушуна алып келет.

Адамдын өмүрүнө жана ден соолугуна ыңгайлуу айлана-чөйрөгө болгон укугун камсыз кылуу мамлекет тарабынан айлана-чөйрөнү коргоо боюнча илимий негиздүү, укуктук, уюштуруучулук, экономикалык, техникалык жана тарбиялык жана башка чараларды аткаруу менен гана ишке ашырылышы мүмкүн. Бул узак жолдун биринчи кадамы болуп күчтүү экологиялык мыйзамдарды жазуу эсептелет, алар болсо биринчи кезекте, ыңгайлуу айлана-чөйрөгө болгон укуктун конституциялык абалын аныктап, аны ишке ашыруунун жолдорун жана тартибин, кепилдик тутумун, ошондой эле аны коргоо ыкмаларын белгилеп жана дааналап туруш керек.

Ошол эле убакта ыңгайсыз экологиялык жагдайга жана бул абалды жакшыртуу боюнча бийликтин жетиштүү эмес активдүүлүгүнө байланыштуу ыңгайлуу айлана-чөйрөгө болгон укукту ишке ашыруу жана ага кепилдик берүү көйгөйү ар бир жаран үчүн, коом үчүн уламдан-улам актуалдуу болууда.

Инсандык укуктарынын артыкчылыгын камтыган декларацияларга карабастан Кыргыз Республикасынын Конституциясында, иш-жүзүндө адамдын укуктарын жана эркиндиктерин бузган учурлар көп кездешээрин белгилей кетүү керек. Бирок, азыркы шарттарда бир да өлкө ыңгайлуу ар бир адамдын айлана-чөйрөгө болгон укугун ишке ашыруу жана коргоо боюнча жүз пайыз кепилдик бере албайт, ага карабастан, анын конституциялык жактан таанылышы мамлекеттин жана анын органдарынын экологиялык ишмердигине дем берип турат. Ар кимдин ыңгайлуу айлана-чөйрөгө болгон укугунун конституциялык түзүлүшү келечекте, Кыргызстандын укук тутумунун өрчүшүнүн чени жана коомдук мамилелердин маанилүү чөйрөсүндөгү болуп жаткан диа-

лектик өзгөрүүлөргө туруштук бере алган жөндөмү болушу ыктымал.

Коомдун азыркы өнүгүү табында КРнын Конституциясында жана башка укуктук ченемдик актыларда белгиленген укуктарды жана эркиндиктерди ишке ашыруу актуалдуу жана катаал экендигин, азыркы учурда да ошондой экендигин, белгилей кетүү зарыл. Мунун жообу бекитилген укуктар менен эркиндиктердин жана аларды чыныгы колдонуу мүмкүнчүлүгүнүн ортосундагы аралыктын аябай алыстыгында.

Ыңгайлуу айлана-чөйрөгө болгон укукту ишке ашыруу үчүн Кыргыз Республикасынын Конституциясында жана мыйзамдарында каралган бардык укук коргоо органдарынын жана мамлекеттик системалардын кылдат иш алып баруусу керек, ошондой эле жарандардын жана алардын уюмдарынын өздүк активдүүлүгү да зарыл. Дал мамлекет өзү саясий бийликтин алып жүрүүчүсү катары жарандар менен өзүнүн мамилелерин түзөөгө жана инсандын укуктарын, кызыкчылыктарын камсыз кылууга багытталган өзгөчө ыйгарым укуктарга эгедер. Ошондуктан мамлекет аны ишке ашыруу үчүн шарттарды түзүүгө милдеттүү, тактап айтканда: анык бир юридикалык каражаттарды белгилеп, бул укукту жүзөгө ашыруу механизмдерин белгилеш керек. Антпесе, анын практикалык ишке ашырылышы кыйындайт. Жогоруда баяндалган жагдайлар ар кимдин ыңгайлуу айлана-чөйрөгө болгон конституциялык укуктарын ишке ашыруу жана кепилдөө көйгөйлөрүнүн актуалдуулугун тастыктайт.

Ар кимдин ыңгайлуу айлана-чөйрөгө болгон конституциялык укуктары фундаменталдуу, бардык чөйрөдөгү жашоонун негизин козгойт, адамдын, жалпы жонунан коомдун экологиялык, экономикалык, социалдык жана эстетикалык жашоо шарттарын кармап турууга көмөк көрсөтөт.

Дөгү жобо Ыңгайлуу айлана-чөйрөгө болгон укук “үчүнчү муундагы” укуктардын катарына кирет, анын аткарылыш милдети мамлекетке жүктөлгөн позитивдүү болуп саналат [7, 5-6.]. Ушуга байланыштуу, мамлекет мыйзам деңгээлинде КРнын Конституциясынын 48-беренесин аткаруу максатында азыркы жана болочок муундардын кызыкчылыгында айлана-чөйрө үчүн экологиялык коопсуздукту куруу жана камсыз кылуу милдетин өзүнө алуу зарылдыгы тууралуу жобо далилделүүдө.

Ыңгайлуу айлана-чөйрөгө болгон укук конституциялык ченемдердин түздөн-түз таасиринин негизинде пайда болгон жана бир тарабы катары мамлекет өзү чыккан, өзгөчө укуктук мамилелерде жүзөгө ашырылган субъективдүү укук болуп эсептелет.

Салттуу түшүнүктө ыңгайлуу айлана-чөйрөгө болгон укуктун кийинки курамдык элементтери белгиленет: дени сак айлана-чөйрөгө болгон укук; айлана-чөйрөнүн абалы тууралуу туура маалыматтарга болгон укук; айлана-чөйрөнү булгоонун негизинде ден соолукка келтирилген зыяндын ордун толтурууга болгон укук; айлана-чөйрөнү коргоо боюнча коомдук бирикмелерди түзүүгө болгон укук ж.у.с. бир ирээт укуктар.

Дени сак айлана-чөйрөгө болгон укуктун мазмунун ачып жатып, дени сак айлана-чөйрө көптөгөн факторлор менен мүнөздөлөөрүн белгилемекчибиз: айлана-чөйрө булганбаган, экологиялык жактан туруктуу, ресурстарга сыйымдуу болуш керек ж.у.с. Мисалы, М.М. Бринчуктун оюу боюнча “эгерде айлана-чөйрөнүн абалы анын тазалыгына, ресурстук сыйымдуулугуна, экологиялык туруктуулугуна, түркүндүүлүгүнө жана эстетикалык байлыктарына байланыштуу айлана-чөйрө жөнүндөгү мыйзамдарда каралган критерийлерге, стандарттарга жана ченемдерге дал келсе, анда ал ыңгайлуу айлана-чөйрө деп эсептелет” [8, 23-6.].

Ал эми булардын ар бир мүнөздөмөсү жыйындысында айлана-чөйрөнүн сапатын бутактуу баалоо тутумун билдирген белгилүү бир көрсөткүчтөргө шайкеш келиш керек. Бул айлана-чөйрөнүн сапатын баалоо тутуму алагач, санитардык-гигиеналык принциптин жана башка чендөөнүн негизинде куралган.

Ыңгайлуу айлана-чөйрөгө болгон укукту ишке ашыруу оор процесс болуп эсептелет. Анын натыйжалуулугу укуктук жөнгө салынышына гана эмес, субъекттердин укуктук маданиятына жана укуктук аң-сезимине да, ага кошо, күчүндөгү мыйзамдарга, адам укуктары тармагындагы укук колдонуучу тарыйбага, экологиялык билимге жана тарбияга да көз каранды.

Өмүргө жана ден соолукка ыңгайлуу айлана-чөйрөгө болгон укук экологиялык маалыматка болгон укук менен тыгыз байланышта жана анын ишке ашырылышы эгер тийиштүү органдарга же кызмат адамдарына кайрылуулар боло турган болсо, мыйзам чыгаруучу үчүн, экологиялык маалыматтарды колдонуучу жактарга өз убагында, толук жана туура маалымат берүү милдеттүүлүгүн алдын ала кароо зарылдыгы талап кылынат.

Айлана-чөйрөнүн абалы тууралуу туура маалыматка ээ болуу укугунун контекстиндеги “туура маалымат” деген түшүнүк чечмеленүүгө муктаж. Айлана-чөйрө тууралуу айлана-чөйрөнү коргоо тармагындагы атайын ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдардын бурмаланбаган маалыматы туура деп эсептелет.

Экологиялык маалымат – бул айлана-чөйрөнүн булганганы жана абалы тууралуу, каржылоо жөнүндөгү, айлана-чөйрөнү коргоо жана калыбына келтирүү боюнча иш-чараларга каражаттарды жумшоо тууралуу, айлана-чөйрөгө таасир тийгизүү жана анын сапатын чендөө жөнүндөгү, чарбалык жана башка ишмердиктерге коюлуучу талаптар жөнүндөгү маалымдар.

Маалыматтын тууралыгынын деңгээли түздөн-түз экологиялык илимдин жана мониторинг, контролдоо чөйрөсүндөгү техниканын өнүгүүсүнүн деңгээлине көз каранды жана жогорулоо тенденциясына ээ. Маалыматтын тууралыгын баалоодо айлана-чөйрөнүн абалы тууралуу тагыраак маалыматты алууда тийиштүү мамлекеттик органдардын реалдуу техникалык жана башка мүмкүнчүлүктөрү эске алынышы ыктымал. Бирок, КРнын “Айлана-чөйрөнү коргоо жөнүндөгү” мыйзамда, айлана-чөйрөнү коргоо тармагындагы жарандардын укуктарынын жана милдет-

теринин арасында айлана-чөйрөнүн абалы жөнүндө так жана туура маалымат алууга болгон укук (46-берене) Кыргыз Республикасынын Конституциясында каралаган эмес. Мындай жобо мыйзамсыз, айлана-чөйрөнүн абалы жөнүндө туура маалымат алуу укугу экологиялык укукта түйүндүү учурлардын бири болуп эсептелет, ошого жараша, адамдын жана жарандын айлана-чөйрөнүн абалы тууралуу так жана туура маалымат алууга болгон укугу конституциялык деңгээлге көтөрүлүш керек. Экологиялык маалымат ыңгайлуу айлана-чөйрөгө болгон укукту ишке ашыруу ыкмасы катары каралат. Туура маалыматка болгон укуктун жоктугу же ишке ашыруу мүмкүн эместиги экологиялык укук бузуулардан улам өмүргө, ден соолукка жана мүлккө келтирилген зыяндын ордун толтуруу укугун ишке ашырууга тоскоол болот.

Ыңгайлуу айлана-чөйрөгө болгон укук, анын абалы тууралуу туура маалымат алууга болгон укук жана экологиялык укук бузуулардан улам өмүргө, ден соолукка жана мүлккө келтирилген зыяндын ордун толтуруу укугу өзүнүн мазмунунда кийинки мүмкүнчүлүктөрдүн бирдигин камтыйт:

а) субъективдүү укукту алып жүрүүчүнүн мүмкүн болгон жүрүм-турумунун түрүн (жана көлөмүн) аныктоо;

б) башка жактардан (милдеттүү субъекттен) тийиштүү жүрүм-турумду (аткарууну же аны аткаруудан карманууну) талап кылуу;

в) зарыл учурда экинчи мүмкүнчүлүктү ишке ашыруу үчүн тийиштүү мамлекеттик органдардын жардамына кайрылуу.

Жарандардын экологиялык укуктары ар дайым эле, жарандардын өздөрүнөн белгилүү бир аракеттерди аткарууну талап кылбайт. Бул укуктарга КРнын Конституциясында бекилген адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин сактоо жана коргоо боюнча мамлекеттин милдети туура келет.

Экологиялык укук бузуулардан улам өмүргө, ден соолукка жана мүлккө келтирилген зыяндын ордун толтуруу укугу иш жүзүндө эң көп бузулат, анткени, экологиялык зыянды баалоого, компенсация төлөй албастыгына, экологиялык зыянды келтирген күнөөлүүлөрдү табуунун укуктук механизмдин жоктугуна байланышкан объективдүү көйгөйлөр бар. Жогоруда баяндалгандарга байланыштуу, атайын мыйзамды кабыл алуунун пайдасына жаңы аргументтер келтирилет, ошондой эле экологиялык зыяндын ордун толтуруунун маанилүү кепилдиги катары милдеттүү экологиялык камсыздандырууну бекитүү да сунушталат.

Ыңгайлуу айлана-чөйрөгө болгон конституциялык укукту ишке ашыруу механизмдинде юридикалык кепилдиктер маанилүү орунду ээлейт, алардын арасында конституциялык кепилдиктер өзгөчө мааниге ээ. Алардын негизги максаты – конституциялык

укуктарды жана эркиндиктерди жүзөгө ашыруу жана аларды коргоо жана жактоо. Укуктарды жана эркиндиктерди соттук коргоо – бул азыркы шарттарда өзгөчө актуалдуулукка ээ болуп келе жаткан укуктун институту. Жарандардын экологиялык укуктарын сотто коргоону жакшыртуу боюнча чаралар да зарыл.

Ыңгайлуу айлана-чөйрөгө болгон укук жашоого болгон укуктай эле өзүнчө адамдын жана коомдун бар болушун шарттайт, бул адамдын жана жарандын жашоосунун негизин козгогон, анын жашоосунун экономикалык, экологиялык шарттарын кармап турууга байланышкан фундаменталдуу жана барын камтыган, ажырагыс укуктарынын бири.

Ыңгайлуу айлана-чөйрөгө болгон укукту натыйжалуу ишке ашыруу максатында КРнын Конституциясынын 48-беренесин кийинкидей баяндоо сунушталат: “1. Ар ким өмүрү жана ден соолугу үчүн ыңгайлуу болгон экологиялык чөйрөгө укуктуу. Ар ким аны курчап турган чөйрөнүн абалы тууралуу туура маалымат алууга укуктуу. 2. Ар ким жаратылышты пайдалануудагы аракеттердин натыйжасында ден соолугуна же мүлкүнө келтирилген зыяндын ордун толтуруу алууга укуктуу. 3. Ар ким табигый жаратылыш чөйрөсүнө, өсүмдүктөр жана жаныбарлар дүйнөсүнө этият мамиле жасоого милдеттүү.”

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын өкмөтүнө караштуу экологиялык жана техникалык коопсуздук боюнча мамлекеттик инспекциясынын 2016-жылынын отчету. Кароо тартиби: <http://www.geti.gov.kg>.
2. Адамдын укуктарынын жалпы декларациясы. 1948-жылдын 10-декабрында БУУнун Башкы Ассамблеясы 217 А (III) («Адам укугунун эл аралык пакты») резолюциясынын негизинде Париждеги Шайо сарайында кабыл алган. Кароо тартиби: <https://www.lexilogos.com/declaration/kirghize.htm>
3. Жарандык жана саясий укуктар жөнүндөгү эл аралык пакт. 1966-жылдын 16-декабрында БУУнун Башкы Ассамблеясы 2200А (XXI) резолюциясынын негизинде кабыл алынган. Кароо тартиби: <http://www.un.org>
4. Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндөгү эл аралык пакт. 1966-жылдын 16-декабрында БУУнун Башкы Ассамблеясы 2200А (XXI) резолюциясынын негизинде кабыл алынган. Кароо тартиби: <http://www.un.org>
5. Копылов М.Н. Право на благоприятную окружающую среду: процесс становления юридического содержания / Вестник РУДН. Юридические науки. 2003. №1. - 48-б.
6. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. - Бишкек: «Академия», 2017.
7. Бринчук М.М. Право на благоприятную окружающую среду как фактор национальной безопасности / Астраханский вестник экологического образования, №1(27). - 2014. - 5-б.
8. Бринчук М.М. О понятийном аппарате экологического права / Государство и право, №9 1998. 23-б.

Рецензент: д.ю.н. Токтобаев Б.Т.